

יהודה שנהב | מהו צבעה של התיאוריה הביקורתית? מחשבות על ריבונות פוסט-וסטפולית

דברי פתיחה

אני מבקש להציג הערב, גם אם במשיחות מכחול רחבות, את העקרונות שהנחו אותי בעריכת תיאוריה וביקורת במהלך העשור האחרון. עקרונות אלו התעצבו בכתב העת על ידי כותבים וקוראים הן אל מול התפתחויות שחלו בתיאוריה הביקורתית בעולם, והן אל מול המציאות ההיסטורית שבה מתנהלים המאבקים המקומיים. אני מבקש להדגים זאת באמצעות סקירה של המחשבה שהתגבשה בתיאוריה וביקורת במהלך השנים.

הגיליון הראשון בעריכתי, **מרחב, אדמה, בית**, התפרסם באוקטובר 2000. במבט לאחור, הוא ראה אור ברגע חשוב בהיסטוריה של המחשבה הפוליטית בישראל, רגע היציאה מעידן הסכמי אוסלו היישר אל התופת של האנתיפאדה השנייה. תנועת ההתנגדות העזה של הפלסטינים הביאה עמה גם עליית מדרגה באסטרטגיות הממשליות שהפעילה המדינה. באוקטובר 2000 גם הוכח שהקו הירוק נמחק סופית מן הפרקטיקה הפוליטית בישראל, ועובדה זו העניקה משנה תוקף לטענתו של מירון בנבנישתי שמפעל ההתנחלויות הוא בלתי הפיך וכי מן הנמנע לסיים את הסכסוך על ידי תיקון "התאונה" לכאורה שהתרחשה בשנת 1967.

אוקטובר 2000 היה רגע משמעותי מבחינה תיאורטית משום שהוא סימן שינוי פרדיגמטי: מן הפרספקטיבה הלגלית והא-היסטורית של אוסלו, שגזרה שִכחה על מקורות הסכסוך, אל מצב מלחמה מדרם שהחזיר את הסכסוך אל תוך ההיסטוריה הפוליטית שלו. זהו שינוי שאפשר להמשיגו באמצעות הנגדה

אנליטית בין שני סוגי שיח: השיח היורדי על הריבונות ושיח המלחמה על הריבונות, סוגיה שתתפוס מקום מרכזי בדבריי הערב. ברצוני להתמקד בטענה שהריבונות – שתומס הובס הגדירה "נשמת אפו של הלווייתן" – זקוקה לרוויזיה נרחבת, שכן הגדרתה במשפט הבינלאומי (לפחות מאז סוף המאה התשע-עשרה) כמונופול על טריטוריה היא אנכרוניסטית ומגבילה. בניסוחו הקולע של ישעיה ברלין במסה על הלאומיות, זוהי הגדרה של ריבונות שהוכפפה למולך הטורף של הכורח הלגלי והטריטוריאלי.

מרחב, אדמה, בית נולד בזמן של בין ערביים. מצד אחד הוא סימן את המרחב כזירה של מאבק, מתוך שהוא משקף ומלווה את המאבק הפוליטי שהתחולל באותם ימים על חלוקה צודקת של קרקעות ודיור; ומצד אחר הוא קיבל על עצמו, למעט כמה מקרים יוצאי דופן, את האפיסטמולוגיה של השיח הלגלי. הפנייה לבית הדין העליון לצדק בסוגיית הקרקעות או המאבק בכנסת על הדיור הציבורי, שהיו בעלי עוצמה בפרקטיקה הפוליטית באותה תקופה, גם צמצמו את אופקיו של הדין הביקורתי. אני פותח בדוגמה זו כדי לסמן את התנועה שעשה כתב העת בעשור האחרון בשאלת היחס בין ריבונות למרחב. עוד אחזור אל טענה זו שכן אני מבקש לייחד את דבריי למחשבה אחרת על ריבונות, מחשבה שאינה מכפיפה את המאבק המעמדי, המגדרי או הגזעי רק להיגיון טריטוריאלי או להיגיון של המדינה.

נקודת המוצא שלי היא שמושג הריבונות הוא אולי המרכזי שבמושגים בתורת המדינה המודרנית שטרם עברו תהליך של פירוק תיאורטי ביקורתי שיטתי. פירוק כזה צריך להציג את הריבונות כמרוכת פנים ולא כקטגוריה אחדותית יציבה. הריבונות היא פרקטיקה מרחבית וטמפורלית מחוררת ובלתי רציפה; היא מכילה אזורי עמימות ומבוססת על מצב חירום מוגזע כאסטרטגיה שלטונית קבועה. אין מדובר בסטיות מן "המודל האידיאלי" של הריבונות, אלא להפך: יש בכך כדי לשקף את האנומליות שעליהן הושתתה הגדרת הריבונות הטריטוריאלי כבר מימיה הראשונים (Lawrence 1895). גל הטרור שהחל ב־11 בספטמבר 2001 חשף שוב ושוב את העובדה שהשימוש בחריגים של החוק הפך לפרקטיקה שכיחה של מדינות דמוקרטיות מערביות, אולם לא פחות מכך את העובדה שהחריג הוא חלק בלתי נפרד משימור הריבונות "פנימה" ו"החוצה". זוהי תמונת מראה, גם אם לא מדויקת בשל ההבדלים בזמן, של האלימות שבאמצעותה כוננה הריבונות. אם כן, הריבונות הטריטוריאלי אינה אחידה והומוגנית באמת והיא מבוססת על אלימות בעלת קווי מתאר מוגזעים. להזכירנו, הריבונות, כפי שהיא מעוגנת במחשבה ובפרקטיקה הפוליטיות, מבוססת על המודל האירופי שקשר בינה ובין טריטוריה באופן חד-חד-ערכי.

מקורו של ההיגיון הזה בלקחים הפוליטיים של הסכם וסטפליה מאמצע המאה השבע-עשרה והשלמתו בהתפתחות מושג האזרחות כמאה וחמישים שנה לאחר מכן. במאה השבע-עשרה התגלה המרחב כטריטוריה ריבונית. במאה התשע-עשרה, עם צמיחת ההיסטוריה כדיסציפלינה, הוכפף המרחב גם לתפיסת זמן מיתית. מאז סוף המאה התשע-עשרה הועמדה המחשבה הפוליטית האירופית על השילוש הקדוש ריבונות-טריטוריה-אזרחות. זהו השילוש שכוונן את הנומוס האירופי כתיאולוגיה של טריטוריה-חוק והגן על הישגיו. השילוש הזה נתמך בשיח מודרניסטי שמכפיף את מושג הריבונות לטריטוריה, את המלחמה לחוק הבינלאומי, את החברה לריבונות המדינה ואת זכויות האזרח לחברה הלאומית. פוקו כינה את שרשרת ההגיונות הזאת "אילוץ היתר של שיח הריבונות" (over-determined discourse on sovereignty), בהצרו על כך שהריבונות הווסטפלית הפכה לנקודת המוצא כמו לתכליתה של המחשבה הפוליטית. הוא מציע לחשוב על מושג הריבונות מחוץ לפבריקציה של הלווייתן כ"אל בן תמותה". אילוץ יתר זה השתלט על המחשבה הפוליטית ועל מדעי החברה. למשל, הפרשנות הרווחת של מושג הסמכות הפוליטית של ובר גורסת כי שלושת סוגי הסמכות - הכריזמטי, המסורתי והלגלי-רציונלי - הם דיאכרוניים וכרונולוגיים. פרשנות זו אינה נחלצת מתפיסת הכוח של הריבון והיא מבוססת על אתאיזם מתודולוגי. ואולם, אין שום ערובה לכך שוובר ביקש לדבר על רצף בזמן; הוא מעולם לא שלל קיום סימולטני של שלושת סוגי הסמכות הללו.

בדבריי הערב אני מציע לחשוב על הריבונות כמושג פוסט-ווסטפלי, מושג שיערער על "הטבעות" ו"הנרמול" של הריבונות הטריטוריאלית.¹ אפשר שנוכל לערער על השילוש ריבונות-טריטוריה-אזרחות, אולי כמו שהמחשבה הקוויירית מערערת על השילוש הקדוש מין-מגדר-תשוקה. הצעות אלו מרחיבות את מנעד הגדרות הריבונות ומעתיקות את הריבונות אל מעבר להגדרה היורידית שמציע המשפט הבינלאומי. בניגוד לעמדה הרואה בריבונות תופעה אוניברסלית המבוססת על תפיסת זמן א-היסטורית ומיתית (כלומר דבר שהתקיים מאז ומעולם), אפשר יהיה להתבונן בהיסטוריה של כינונה וביחסי הגומלין בינה ובין מערכי ריבונות (לגליים ולא לגליים, דתיים ולא דתיים, מודרניים ולא מודרניים) שהתקיימו במרחב לפני כינונה, במהלך

1 המודל הווסטפלי משמר את יתרון המודל האירופי של הריבונות ומסתיר את המ-
חלוקות הגזעיות שליוו את כינונו - לא רק באירופה עצמה, אלא גם בעימות בין
אירופה ובין החברות הלא אירופיות. לביקורת מודל הריבונות הווסטפלי בהקשר
הקולוניאלי ראו Anghie 2004.

כינונה, ולאחר כינונה. הרחבת מושג הריבונות אל מעבר ללגלי מאפשרת לנו להתבונן בה גם כשיח של מלחמה, כמאבק בין נרטיבים של מלחמה, וכמכלול של פעולות ממשליות.

המתודה המרכזית לפירוק הקשר ריבונות-טריטוריה-אזרחות היא חשיפת המנגנונים האלימים המעוגנים בחוק, מה שפוקו כינה - באמצעות היפוך המשפט המפורסם של קלאוזוביץ - "המשך המלחמה בדרכים אחרות". זוהי מלחמה שנובעת מכך שמדינת הלאום הקלאסית לא הצליחה לטהר את מרחבה מאוכלוסיות "מוגזעות" ילידיות או מהגרות. מה שמכונה "מאזן כוח" או "דמוגרפיה" הוא תמיד אסימטרי ומקור למלחמה מתמדת. משום כך, ריבונות היא בעת ובעונה אחת גם מודל של "שלום" וגם מודל של "מלחמה". מצד אחד היא מאפשרת יציבות, בעזרת מנגנוני המדינה והסדר הבינלאומי, ומצד אחר היא נמצאת במצב מתמיד של מלחמה "פנימה" ו"החוצה". פוקו מציע לחקור את דינמיקת המלחמה בין גזעים, בין מעמדות ובין לאומים כדי לדמיין, ולהבין, את הריבונות מעבר להיגיון הלגלי שלה. הכלים שהוא מציע לבחון הם כללי ניהול האוכלוסייה, הדמוגרפיה והכלכלה פוליטית. פוקו מציע לדון בשיח המלחמה ובכלכלה הפוליטית של שיח המלחמה כקטגוריות עבודה אפריוריות, כפי שהופיעו בטרם עוכלו אל תוך המחשבה המשפטית הקלאסית.² משום כך אנו נדרשים לחשוב על הריבונות מחדש, כשיח מלחמה באמצעות כלים ממשליים של כלכלה פוליטית מוגזעת.

אין זו קביעה טריוויאלית בהקשר של המחשבה הפוליטית בישראל. מסגרת השיח של "הסכסוך" הציוני-פלסטיני היא טריטוריאלית באופן מובהק והמחשבה עליה כבולה להיגיון של הריבונות הטריטוריאלית. בתוך הפרדיגמה הזאת הכלכלה הפוליטית הופכת למושג מדולדל משום שהיא מוכפפת לאפיסטמולוגיה ולפוליטיקה של ריבונות המדינה, שבתוכה המדינה והחוק נתפסים כעובדה מוגמרת. למשל, בתחילת שנות השבעים מילאה המשטרה תפקיד פעיל בדיכוי הפנתרים השחורים. היא נלחמה במי שהוגדר "אויב פנימי" כפי שצבא נלחם באויב החיצוני, אם כי "באמצעים אחרים". המסמכים המאששים את העובדות הללו נמצאו בגנון המדינה, והם מתעדים את פעולותיהם של מודיעין המשטרה ושירות הביטחון הכללי. המעשה הריבוני שלהם חרג אל מעבר לשמירה על "שלטון החוק" והוא מצריך פרשנות

2 וכמו שטוענת ג'ודית בטר, המלחמה באמצעות הממשליות אינה רק שארית מן תקופה הטרנס-וסטפולית. היא מתקיימת גם בתקופה הנוכחית, המכונה "המודר-רניות המאוחרת" (Butler 2004).

שאינה כפופה לשיח המגביל על עוני ואי־שוויון (לב ושנהב 2009; 2010). דוגמה נוספת "למלחמה פנימית" היא המאמץ להקטין את הילודה בקרב המזרחים בשנות החמישים באמצעות חקיקה ומדיניות ממשלתית. למשל, חוק גיל הנישואים, שקבע שאין להינשא מתחת לגיל 17, לא כוון רק כלפי נשים פלסטיניות אלא גם כלפי נשים מזרחיות שהגיעו זה לא כבר לישראל.³ כדי להרחיב את הדיון בריבונות מעבר להגדרתה הווסטפאלית אני מבקש תחילה לזהות שתי תנועות בתיאוריה הביקורתית בעשור האחרון: תנועה תיאורטית משליטה להפקרה; ותנועה תיאורטית מפוסט־סטרוקטורליזם לתיאולוגיה פוליטית. אלו הן תנועות בעלות אופי אפיסטמולוגי, סמיוטי וסמנטי – אם כי הן אינן אנלוגיות ולא הומולוגיות – והן תשמשנה לי נקודות מוצא לדיון בריבונות כמושג וכתופעה פוסט־ווסטפאליים.

שתי תנועות בתיאוריה הביקורתית

תנועה ראשונה: משליטה להפקרה

התיאוריה הביקורתית הקלאסית, שזוהתה באופן המובהק ביותר עם המרקסיזם ואסכולת פרנקפורט, עסקה באיתור מנגנונים של פיקוח ושליטה בחברה שנתפסה כמאופיינת בנטייה לטוטליטריות. התיאוריה הזאת מאורגנת סביב התכלית של האמנציפציה והשחרור מכבלי השליטה. גם ההתפתחויות התיאורטיות המאוחרות בתוכה – כמו התיקון התרבותי למודל הציר המטריאלי, או תיאוריות של ייצור הסובייקט – עסקו בפיקוח ובשליטה אידיאולוגיים. מאפייניה של התיאוריה הביקורתית הקלאסית תאמו את מאפייניו של השיח המודרניסטי, שעסק בסדר וביקש לחסל את האי־ודאות הפוליטית שמאיימת עליו. מדובר בין השאר בסדר של הטיילוריות,

3 שהם מלמד מציינת את העיסוק האובססיבי בדמוגרפיה ובספירת ראשים ביש־ראל, והיא מראה כי האיום לא היה רק מצד האוכלוסייה הפלסטינית אלא גם מצד האוכלוסייה המזרחית. היא מכנה זאת "האיום הפנימי הכפול". ראו מלמד 2004; מלמד ושנהב 2008. מן הכיוון האחר מראה אריג' סבאע־ח'ורי כי העיתונות הפלסטינית (להבדיל מן האליטה הפוליטית) כמעט שאינה עוסקת בשאלות דמוגרפיות. סבאע־ח'ורי התמקדה בשנים 1989–1991, שנות השיא בהגירה מב־רית המועצות לשעבר, והראתה כי גם בתקופה זו לא הועלו סוגיות דמוגרפיות בשני העיתונים הפלסטיניים הגדולים (סבאע־ח'ורי 2006; Khoury-Sabbagh 2010).

הפורדיזם והפונקציונליזם בארצות הברית, בסדר של הפשיזם באירופה, ובסדר של הגולגים הסובייטיים. עם פרדיגמות היסוד של התיאוריה הקלאסית נמנים כלוב הברזל של מקס ובר, הדיסטופיה הסטליניסטית (למשל בספרו של גאורג אורוול 1984), הדיאלקטיקה של הנאורות אצל מקס הורקהיימר ותאודור אדורנו, והפנאופטיקון של מישל פוקו.

בשנות השמונים של המאה שעברה חלה תפנית הדרגתית בתיאוריה הביקורתית הקלאסית. היא קלטה לתוכה לקחים חדשים מן השיח הפוסט-סטרוקטורליסטי, מן השיח הפמיניסטי ומתיאוריות פוסטקולוניאליות שעוסקות בגזע, באתניות, במגדר ובמעמד. לצד שינויים אלו התארגנה התיאוריה הביקורתית סביב מושא דעת חדש: "הפקרה". עקבות התנועה הזאת ניכרים גם מעל דפי *תיאוריה וביקורת*. בשנות האלפיים, למשל, ניכרת ירידה תלולה בנוכחותה של אסכולת פרנקפורט (למשל אדורנו והורקהיימר) בכתב העת - הדיון בה הצטמצם לחצי בהשוואה לשנות התשעים. לעומת זאת, הדיון ב"הפקרה" הופיע בפעם הראשונה בשנת 2002 והתרחב מאז בקצב מהיר.

יחסי הגומלין בין "שליטה" ל"הפקרה" טרם נוסחו בצורה תיאורטית מספקת, אולם כבר מאינטואיציה ראשונה ברור כי יחסי הפקרה אינם מייתרים את מוקדי הכוח השלטוניים. אדרבה, הפקרה היא סוג של נמענות וכלי של שליטה. נסיגת המדינה מן האחריות החברתית שלה כלפי האזרחים (למשל התנערות מן האחריות לבריאות, לדיור או לתעסוקה) אינה מבטאת חולשה של השלטון אלא להפך: היא מבטאת אסטרטגיה ריבונית של השלטון כלפי נתניו. כמו כן, הפקרת המדינה את אזרחיה במלחמת לבנון השנייה (מה שמכונה "הפקרת העורף") אינה מעידה על היעדר שלטון. זוהי עמדה מובהקת של המדינה בהפעילה אסטרטגיות ריבוניות של שליטה והפקרה בעת ובעונה אחת. זיגמונט באומן מדגים זאת יפה בדיון על תוכניות התעסוקה המכוונות אצלנו "תוכנית ויסקונסין", או "מהלך" (From Welfare to Workfare), שנדרו מארצות הברית ומאירופה לישראל (באומן 2007). תוכניות אלו אינן רק מקור לאי-שוויון בין אזרחים, או תכנית לעיצוב הסובייקטיביות שלהם, אלא גם מעשה ריבוני של המדינה המפקירה.

הפרטת זכויות ריבוניות של המדינה אינה מכרסמת בכוחה הריבוני אלא להפך - היא מרחיבה ומגוונת אותו. דוגמה מאלפת היא הניסיון להפריט את בתי סוהר בישראל. הפרטת בית סוהר היא פעולה של הפקרה. גם אם אין היא דומה להפקרה במרחבים הטריטוריאליים שמודרים אל מחוץ לחוק, כמו במחנה הכליאה גואנטנמו, היא מתאפשרת באמצעות הרחבת וצמצום של מאגר הכלים הריבוניים של החוק. חוק ההסדרים, שחוקק מתוקף מצב חירום,

הוא דוגמה מובהקת אחרת: הוא מרחיב את הכלים הריבוניים של הממשל ובה בעת הוא מוותר על חלקים מריבונות המדינה ומעבירם לתאגידים. פעולות אלו תואמות את החוויה שלנו כנתינים, שבה הריבון שולט יותר מדי ופחות מדי בעת ובעונה אחת. ובניסוח אחר: הריבון יודע יותר מדי ופחות מדי בעת ובעונה אחת.

עם כל החשיבות הטמונה בהכלת ההפקרה בהיגיון של השליטה, התיאוריה הביקורתית עדיין הייתה כבולה למחשבה הלגלית. בסופו של דבר גם ההומו סאקר, האדם שדמו מותר בניסוחו של ג'ורג'ו אגמבן, הוא "הומו יורדיקוס" (homo juridicus) או "הומו לגליס" (homo legalis). אגמבן הלך בעקבות חנה ארנדט, שניסחה הפקרה במונחים לגליים. ארנדט הסבירה כי הפליט, "האדם ללא מדינה", היה "בכחינת אנומליה שלדירה לא הייתה קיימת גומחה מתאימה במסגרת החוק הכללי" (ארנדט 2010, 425). המשמעות האמתית של הסכמי המיעוטים במדינות לאום טמונה "לא ביישומם המעשי אלא בעובדה שהם עוגנו והובטחו בידי גוף בינלאומי" (שם, 414). זו הייתה קביעה חשובה לזמנה משום שזכויות האדם יכלו להיות מובטחות רק במסגרת הריבונות של הלאומיות הטריטוריאלית. חנה ארנדט זיהתה רגע היסטורי דרמטי בתולדות זכויות האדם וניסחה אותו בבהירות רבה. אולם תובנה זו אסור שתכלכל אותנו, כיוון שהיא נותרה כבולה להיגיון הלגלי של מדינת הלאום. כדי לדון בהפקרה כדפוס פעולה ריבוני ומכוון-ריבונות אנו נזקקים כיום למחשבה נועזת יותר.

פוקו הניח לפנינו הצעה חלקית. בספרו "ביטחון, טריטוריה, אוכלוסייה" (Foucault 2007) הוא עוסק בהרחבת מושג הריבונות באמצעות רעיון הממשליות. בניגוד למקובל בריבונות הווסטפאלית, שבה אובייקט הריבונות הוא הטריטוריה, האובייקטים של הממשליות הם האוכלוסייה, הדמוגרפיה והכלכלה הפוליטית. ההתמקדות בכלכלה הפוליטית של האוכלוסייה חותרת תחת תורת המשפט המודרנית, שבה הנמענות נקבעת על ידי "זכויות", ומתעתעת בה. פוקו מחזיר אותנו אל מסמך היסוד של הלווייתן, שנכתב מתוך תפיסה אסכטולוגית של אדם דתי. תכליתה של תפיסה זו היא יום הדין, שבו כוחות החושך וכוחות האור – או הלווייתן (המדינה) והבהמות (מדינת הטרור) – יילחמו זה בזה עד חורמה. אולם חשוב להזכיר כאן, גם אם נסטה בכך מהדיון המרכזי, שלא רק הריבונות הטריטוריאלית היא תיאולוגית – גם מקורות הכלכלה הפוליטית הם תיאולוגיים. אבי הכלכלה הפוליטית אדם סמית השאיר את ידו של האלוהים בתמונה, וכינה אותה "היד הנעלמה" של השוק; גם מקס ובר ראה בהמרה של הקפיטל לקפיטליזם תהליך שמקורו

בתיאולוגיה של נזירים עטויי גלימות. המבט התיאולוגי על הריבון מאפשר לנו לזהות את האלמנטים המשלימים בין חוק לכלכלה פוליטית בתורת המדינה המודרנית. יחסי הגומלין בין הריבון הטריטוריאלי ובין הריבון הממשלי מאפשרים את אותם פני האנוס של הריבונות, שבעטיים הריבון נוכח (יודע יותר מדי) ונעדר (יודע פחות מדי) בעת ובעונה אחת.

הממשליות היא אמנות ניהול החיים והיא מתחילה מן הכלכלה הפוליטית. כלכלת המשפחה וכלכלת הכנסייה הורחבו והפכו ל"כלכלת המדינה". בערך "כלכלה פוליטית" שכתב רוסו בעבור האנציקלופדיה הצרפתית הוא הגדיר את אמנות הממשל המדיני כהרחבה של הכלכלה הפטריארכלית של משק הבית. הממשליות צמחה והתפתחה כפרקטיקה שלטונית בתקופה שבין ימי מקיאווילי ובין תחילת המאה התשע-עשרה, עם "גילוי האוכלוסייה" באירופה. מבחינה היסטורית אנו עדים לצמיחתו של היגיון טריטוריאלי לצד היגיון הפוך של דה-טריטוריאליזציה. למשל, האסכולה הפיזיוקרטית שממנה הושפע אדם סמית צמחה כמנגנון של דה-טריטוריאליזציה, של פתיחת המרחב, בעת שהריבונות הוגדרה על ידי הטריטוריה. הדרישה "לסה פסה" (laissez passer) הייתה תביעה של הפיזיוקרטס להרחיב את גבולות המסחר מעבר למגבלות הטריטוריאליות של הכלכלה המרקנטליסטית. מנגנוני הטריטוריאליזציה והדה-טריטוריאליזציה שכנו אלו לצד אלו בהרמוניה יחסית. קרל פולני מדגים זאת יפה בספרו "התמורה הגדולה" (Polanyi 1944). הוא מסביר שאין להבין את צמיחתה של הריבונות האירופית במאה התשע-עשרה (מאז הסכם וינה ועד מלחמת העולם הראשונה) ללא העמדתה על ארבעה יסודות לגליים וכלכליים-פוליטיים שאפשרו את תחזוקה: מנגנון השוק, מנגנוני המדינה, מערכת הזהב ומאזן הכוח הפאן-אירופי בין חמש המדינות המרכזיות שהיו שותפות להסכם וינה.

פוקו מציע לחשוב על האופנים שבהם כוננה האוכלוסייה על ידי הכלכלה הפוליטית, הדמוגרפיה, הסטטיסטיקה והסוציולוגיה; כיצד הפכה האוכלוסייה ליסוד רדיקלי בתורת המדינה ולא רק גידול פרא, בשר לתותחים, או עדה נבערת של משלמי מסים. ניהול האוכלוסייה הפך למנגנון ריבוני מעבר למודל הצר של המשפחה. משום כך ניתן גם להפוך את היוצרות ולטעון שהממשליות והכלכלה הפוליטית הגדירו את הריבונות, ולא רק להפך.

אם אמנם יחסי הכוח הריבוניים מתממשים גם בזירה הכלכלית-פוליטית, הרי הפער בין "שליטה" ל"הפקרה" מצטמצם, גם אם אינו נעלם לגמרי, משום ששתי הפעולות עשויות להופיע בעת ובעונה אחת. למשל, התוכנית הכלכלית-פוליטית לייצוב המשק משנת 1985 נחלה הצלחה בחסות תקנות לשעת חירום וחקיקת חוקים "לא חוקיים" כמו חוק ההסדרים. זה היה אקט

ריבוני מובהק - כמו שה"ניו דיל" בארצות הברית היה אקט ריבוני מובהק. בדוגמאות הללו האקטים הממשליים מתוחמים טריטוריאליים גם אם הם מציעים מגוון גדול יותר של פרקטיקות ריבוניות. המצור של ישראל על עזה, לעומת זאת, הוא דוגמה לריבונות ממשלית שאינה בתחום הטריטוריה הריבונית. לכאורה ישראל מעולם לא החילה את ריבונותה על רצועת עזה, אולם כדי לשלוט בעזה היא נזקקת לפרקטיקות ממשליות שצריכות להיחשב ריבוניות. יותם פלדמן מתאר מסמך ששמו "מסמך הקווים האדומים" שהפיץ משרד הביטחון כדי לשלוט בעזה:

העבודה, שכותרתה "קווים אדומים", הייתה באמת חסרת תקדים בהיקפה, בכוונותיה וביומרתה. היא סוקרת את צרכי התזונה המינימאליים של תושבי רצועת עזה לפי חלוקה של מין וגיל וממליצה על הקצאת כמות קלוריות מינימאלית מכל אחד מסוגי המזון (דגנים, פירות וירקות, חלב, בשר ושמן). כל אחד ממיליון וחצי תושבי הרצועה יכול למצוא עצמו בתוך המסמך ולברר מה ההקצאה שחושבה עבורו. זהו, בלשון מומחי הבריאות, המודל. אותו מסמך מתרגם את עקרונות המודל להנחיות מעשיות. הקצאת הקלוריות הופכת, בתום החישובים הנדרשים, לכמות המשאיות המינימאלית שיש להכניס לרצועה [...] בתחתית ובאותיות מודגשות מופיעה הטאטולוגיה, "יציבות המאמץ ההומניטארי הינה קריטית למניעת התפתחות תת-תזונה" (פלדמן 2010).

זהו אקט של ריבונות גם אם אין הוא משתקף בחוק. הוא מאפשר להתבונן בריבונות כמי שפועלת באמצעות פרקטיקות סותרות של טריטוריאליזציה ודה-טריטוריאליזציה בעת ובעונה אחת. בטקסט הזה נמצאים כל תווי ההיכר של התיאוריה הביקורתית הקלאסית שעסקה בביקורת הרציונליות האינסטרומנטלית; אולם בה בעת הוא משקף יחסי גומלין בין שליטה להפקרה שאינם מקבלים ביטוי בהגדרה הווסטפלית של הריבונות.

האסטרטגיות הממשליות וההפקרה עומדות למבחן שלטון החוק אולם הן כפופות לפרשנות לא פוליטית של מערכת המשפט. מבחן שלטון החוק עוסק במקרים אינדיבידואליים בדרך כלל (למשל הפסיקה בעניין משפחת קעדאן), וכאשר הוא בוחן נושאים עקרוניים הוא נמנע מלעסוק בפוליטי. שלא כמו החוק, הכלכלה הפוליטית אינה מציעה מערכי הגנה של זכויות אפרוריות. זכויות בתוך המערך הריבוני הזה הן התוצאה, ולא הסיבה, של הפעולה הממשלית, והן משקפות את יחסי הכוח הקיימים. החוק מנרמל את יחסי הכוח הללו ומשטש את מעמדן של הפעולות הממשליות כפרקטיקות ריבוניות.

תנועה שנייה: מפוסט-סטרוקטורליזם לתיאולוגיה פוליטית

לאחר תנופה פוסט-סטרוקטורליסטית מרשימה בשנות השמונים והתשעים החלה תנועה יוצאת דופן בהיקפה לעבר עבודתו של קרל שמיט. התיאולוגיה הפוליטית הפכה לפרדיגמה הביקורתית הפוליטית ביותר, והחזירה לדיון "החילוני" את התיאולוגיה. התנועה מן הפוסט-סטרוקטורליזם אל התיאולוגיה הפוליטית אינה אקסקלוסיבית, כשם שהתנועה מ"שליטה" ל"הפקרה" לא הייתה אקסקלוסיבית. כמו תנועות דומות בשדות ידע אחרים, כל הפרדיגמות הללו ממשיכות להתקיים "ישן" לצד "חדש". גם עקבות התנועה הזאת ניכרים בגיליונות *תיאוריה וביקורת*. שמו של ז'אן-פרנסואה ליוטאר נזכר לעתים קרובות למן הגיליון השני של כתב העת, אולם הוא נעלם לחלוטין אחרי שנת 2000. שמו של קרל שמיט הופיע בפעם הראשונה, באופן חריג, בשנת 1995, אבל העיסוק הנרחב בו החל בשנת 2002.⁴ הדיון במישל פוקו מורכב יותר. אין ספק שהוא ההוגה המשפיע ביותר על כתב העת בכל עשרים שנות קיומו. אולם מבט עדין יותר מלמד שעבודותיו נדונות בצורות שונות זו מזו בשני העשורים. בשנות התשעים אנו מוצאים דיון נרחב בעבודות הארכיאולוגיות והגנאלוגיות (הדיסציפלינריות) שלו; ובעשור הראשון של שנות האלפיים הוא מוחלף בדיון על הריבונות. שינוי זה נובע בין השאר מן העובדה ששני ספריו העוסקים בריבונות: "חייבים להגן על החברה" ו"ביטחון, טריטוריה, אוכלוסייה" (Foucault 1997; 2007) התפרסמו לראשונה באנגלית סמוך לשנת 2000.

נרמה לי שההתעניינות העצומה בקרל שמיט אינה נובעת רק מאירועי 11 בספטמבר ומן הניסוח התיאולוגי של מלחמת הציוויליזציות. אני סבור שאפשר לזהות את ניצניה עוד קודם לכן, בחיפוש אחר "הפוליטי" – מושג שנשחק לכאורה בסד הפוסט-סטרוקטורליזם, בעקבות הסתלקות התודעה והאידיאולוגיה מן המחשבה הביקורתית הפוסט-סטרוקטורליסטית. כפי שניסח זאת פעם ז'אן בודריאר, "אין מדובר עוד בייצוג מוטעה של הממשות (אידיאולוגיה), אלא בהסתרת העובדה שהממשי אינו ממשי עוד". אמנם זה ניסוח רדיקלי של הפוסט-סטרוקטורליזם, אולם הוא רווח בכתביה של שנות התשעים.

הביקורת ראתה בפוסט-סטרוקטורליזם פרדיגמה חלשה מבחינה פוליטית שהחליפה את האידיאולוגיה בסימולקרה, בשיח, במשחקי שפה או במטה-

4 ראו מאמרו המאלף של ניצן ליבוביץ, העוסק בחזרתו של הפוליטי התיאולוגי, בגיליון 36 של *תיאוריה וביקורת* (ליבוביץ 2010).

נרטיב.⁵ אין תמה אפוא שקווי המתאר הבינריים של הפוליטי אצל שמיט קסמו להוגים ביקורתיים שנאשו מן הפוסט-סטרוקטורליזם. הם מאסו בשחיקת הניגודים החותכים והחלפתם בהכלאות, בפעולות בתוך נפח קו הגבול, ביחסים מורכבים בין סובייקט לאובייקט וב"מות המחבר" במובן שהוא אינו נושא עוד באחריות ריבונית. שמיט הציג תזה פתיינית שמאפשרת לזהות את הפוליטי בתוך ביקורת הליברליזם. בתיאולוגיה הפוליטית "מות המחבר" או "חוסר התמינות" אינן אופציות תקפות, לא בעבור התוקפן ולא בעבור הקורבן. הפוליטי מחייב התמינות בינרית. הפוליטיקה הבינרית הזאת באה לידי ביטוי למשל בקריאתו של ג'ורג' בוש אל מה שכונה "העולם החופשי" להתמין לטובים ולרעים, קריאה שהדהדה בה הכרזתו של וודרו וילסון בעת יציאתה של ארצות הברית למלחמת העולם הראשונה שניטרליות אינה עוד אופציה אפשרית (Scott 1918, 65).

אלא שהאופציה השמיטיאנית היא אופציה לגליסטית. שמיט הזהיר מפני הגלובליזציה שהאימפריאליזם האירופי הוא המסמן המוקדם והמובהק שלה; ומפני התפיסה הכלכלית (הלא פוליטית לטענתו) של הגלובליזציה שבאה לידי ביטוי באימפריאליזם האמריקני. במילים אחרות, הוא הצביע

5 ההתקפה על "האיי-פוליטיות" של הפוסט-סטרוקטורליזם באה לידי ביטוי למשל בביקורת על אדוארד סעיד. אחד החריפים שבמבקרי היה איג'אז אחמד - הוא תקף את אוריינטליזם והאשים אותו בכך שמחק את המרקסיות מן התיאוריה הביקורתית. אחמד תלה זאת בשיח הפוליטי השמרני שצמח באירופה אחרי אביב 1968, וטען שהכישלון של 1968 גרר תגובת-נגד אנטי-מרקסיסטית באירופה, גם במחשבה הביקורתית עצמה (Ahmad 1992). אחמד הצביע על הסינכרוניזציה יין התפתחות השיח על אוריינטליזם לבין הגל השמרני שפקד את העולם האנ-גלואמריקני עם תבוסת הסוציאלי-דמוקרטים בגרמניה ובסקנדינביה מזה, ועם לליית הרייגניזם, התאצ'ריזם והריאקציונריות השמרנית בצרפת מזה. נטען שס' עיד שכח כי האוריינטליזם משוקע בתוך הקשר אידיאולוגי כלכלי-פוליטי עמוק. חחמד טען כי זו אחת הסיבות להצלחה המסחררת של אוריינטליזם בעולם האנג-ווראמריקני, שכן הספר משלים באופן סינכרוני את רעיון קץ האידיאולוגיה בתרבות המערב. התיאוריה הפוסט-סטרוקטורליסטית שיחקה לידי הימין וריפתה את כוחו של השמאל האידיאולוגי לנסח תפיסת עולם אידיאולוגית שאינה מנתקת בין הפוליטי, התרבותי והכלכלי. בעוד שפוקו עדיין היה נטוע עמוק במרקסיות, סעיד זנח אותו בחוסר אחריות. מקצת הטענות של אחמד נכונות, אולם לאמתו של דבר סעיד התמקד ביחסי הכוח הקולוניאליים. הומי באבא טען להגנתו כי הסרת הקסם של סעיד מן המרקסיות אינה דומה לפעולתם זו של ליוטאר ופוקו: אצלם זה היה משבר 1968, ואילו אצל סעיד זו הייתה העובדה שהמרקסיות אינו יכול להכיל את התנאים המיוחדים של הקולוניאליזם. אמנם אוריינטליזם העביר וותנו מאמצעי הייצור לאמצעי הייצוג, אבל הוא גם העביר אותנו מן הגדה הש' מאלית אל הגדה המערבית, בניסוחו של באבא.

על תנועה היסטורית של פיצול (מסוכן לטעמו) בין ריבונות ובין טריטוריה. לדעתו הכלכלה אינה יכולה לשמש בסיס לריבונות משום שהיא מטשטשת את גבולות הנומוס האירופי ומחליפה את קטגוריות היסוד הפוליטיות של "ידיד" ו"אויב" ב"גירעונות" ו"עודפים" (Schmitt 2003 [1950]). הסיט של שמיט התממש. הסדר הווסטפלי התערער – בשל כלכלה פוליטית גלובלית, אימפריאליזם פיננסי ותרבותי ותנועות הגירה מוגזעות אל אירופה. אריק הובסבאום אמר בהקשר זה לאחרונה שכבר עשרות שנים ארצות הברית היא ראש החץ להריסת הסדר הווסטפלי (Hobsbaum 2010). בעבור שמיט וחסידי הסכם וסטפליה הוא בחזקת המצאה נפלאה של התבונה האנושית, שכן הוא שימר את הפרספקטיבה הפוליטית הטריטוריאלית של הריבונות האירופית, פנימה והחוצה.⁶

זה המקום שבו נפרדות דרכיהם של שמיט ופוקו. שמיט, וסטפלי בנשמתו, מבין את הריבונות רק בהקשר של המדינה, הטריטוריה ומצב החירות. הוא כולא את מושג הריבונות בשיח הלגלי הטריטוריאלי בדיוק כפי שיעשה גם ג'ורג'ו אגמבן בעקבותיו. לכאורה ספריו של פוקו "חייבים להגן על החברה" ו"ביטחון, טריטוריה, אוכלוסייה" הם יוצאי דופן משום שהם מציעים לחזור לדיון בסוגיית הריבונות. זוהי הצעה מוזרה בעבור מי שתבע לערוף את ראשו של המלך ולהינתק מן הכוח השלטוני ההיררכי. אולם פוקו מסביר כי כאשר ביקש לערוף את ראשו של המלך לא התכוון רק לביזור הכוח אלא גם לחשיפת שיח המלחמה שאותו שמסתיר שיח הזכויות, שהוא שיח רפובליקני. יורגן הברמס טען ש"חייבים להגן על החברה" מבוסס על התזה הפשיסטית של שמיט ועל התיאולוגיה הפוליטית שלו. הטענה הזאת נכונה רק בחלקה. פוקו מדבר על אסטרטגיות שאינן נחשבות פוליטיות בעיני שמיט, אך ההבדל הוא

6 בעשורים האחרונים הייתה לתפיסה של שמיט עדנה בקרב הימין באירופה. אלן בנואה, אחד הדוברים המרכזיים של הימין החדש בצרפת, טען שכניסת "האחרים המוגזעים" לאירופה היא תוצאה של תהליכים כלכליים-פוליטיים שמטשטשים את ההיגיון של הנומוס האירופי. לפי ההיגיון הזה ראוי לחתור לשחזור של אירופה מאילוצים ליברליים אוניברסליים ולהחזיר את הריבונות הטריטוריאלית האירופית למקומה הטבעי. ריבונות צרפתית פוליטית הייתה נלחמת על חבלי אלזס ולורן ולא מזניחה אותם בשל פוליטיקה אימפריאלית עקרה במדגסקר או באלג'יר. בשנת 1981, בכינוס בוורסאי, קרא בנואה להגן על זכויות העמים נגד הזכויות של "האדם האבסטרקטי" וטען שאת זכויות העמים אי-אפשר לשחזר על בסיס המודל היעקוביני (Spektorowski 2000). לטכנוקרטים בבריסל, כך הוא טוען, יש חלום על על-לאומיות, שנוגס בעיקרון המתודולוגי של וסטפליה, והם מאיצים בכך את תהליך הדה-פוליטיזציה והדה-תיאולוגיזציה של הריבונות האירופית.

בהגדרת הפוליטי. אם פוקו מציב תזה פוליטית לא פחות מזו של שמייט, הרי טענתו של הברמס מלמדת עד כמה הביקורת על האי־פוליטיות של הפוסט־סטרוקטורליזם הייתה מוקדמת ומוגזמת. אמנם הפוסט־סטרוקטורליזם של פוקו חושף עמדה פוליטית חריפה, אולם – וזו הנקודה המרכזית – בעוד ששמייט מחזר אחר הטלאולוגיה הווסטפלית, פוקו מבקש לתת לה גט כריתות. פוקו מזכיר לנו כי הובס כתב את לויתן מתוך תודעה של פחד, שנוקקת לריבון על מנת לעצור, לחסל ולמחוק את שיח המלחמה. מכאן גם הדואליזם "זכויות" מול "מלחמה". השיח היורדי הוא שיח מלוכני, ובהיותו כזה הוא מסתיר את שיח המלחמה שממשיך להתקיים בתוך מנגנוני הפסיפיקציה עצמם ("חוק", "הסכם שלום"). אם ברצוננו לחשוף את תהליכי הפסיפיקציה הללו אנו חייבים ללמוד את יחסי הכוח השלטוניים מחוץ ללווייתן. יחסי הכוח הללו מגולמים בשיח מלחמה שמושתת על תנועה דיאכרונית וסינכרונית בין גזע, מעמד ולאום, והם מופיעים בשפות הביולוגיה, הכלכלה והבלשנות. ניתוח השדות הללו מאפשר לחשוף את האלימות שבחוק ובכורח הטריטוריאלי של הריבונות בספרות של חיים, עבודה ושפה. שלוש הספרות הללו הן שכבות שונות של מלחמות – של גזעים, של מעמדות ושל לאומים – שיש להן היגיון כרונולוגי אולם הן ממשיכות להתקיים אלו לצד אלו. מרקס כתב בשנת 1882 לאנגלס באופן שמלמד על ההיגיון הכרונולוגי הזה: "אתה יודע היטב היכן מצאנו את הרעיון של מאבק מעמדי. מצאנו אותו בעבודה של היסטוריונים צרפתים אשר דיברו על מאבק גזעי" (Foucault 1997, 79) – אולם הערה זו אינה מלמדת על יחסים סינכרוניים בין הקטגוריות. המלתוסיאניזם צמח על בסיס פעולת כלים שלובים בין מעמד, מגדר, גזע ולאומיות. הפוליטיקה של הפריון היא שיח מלחמה, פרקטיקה ריבונית שהיא "המשך המלחמה בדרכים אחרות".

כאמור, בכך מהפך פוקו את הטיעון הקלאסי של קלאוזוביץ ש"המלחמה היא המשך הפוליטיקה בדרכים אחרות". פוקו מציע לחשוב על הפוליטיקה ועל החוק כעל המשך המלחמה. כך יהיה אפשר לחשוף את האלימות, ואת הפסיפיקציה שלה, בתוך השיח המשפטי – כמו שאפשר לחשוף את האלימות, ואת הפסיפיקציה שלה, ביחסים בין המעצמות האירופיות ובין "העולם השלישי". הגדרות המשפט הבינלאומי מסוף המאה התשע־עשרה התפתחו מתוך הגדרות פוזיטיביסטיות שהשתיחו את היחסים הקולוניאליים וייצרו אנומליות רבות בהקשר הלא אירופי. הן הותירו את הריבונות עיוורת הן ליחסי הכוח המוגזעים הן למעמדה האנומלי גם בתוך הנומוס האירופי עצמו (Anghie 2004).

קריאה מרחבית בהיסטוריה הקולוניאלית מלמדת על המלכוד שאליו נקלעו האימפריות האירופיות: מצד אחד הן ביקשו לייצא את שלטון החוק אל הקולוניות – כדי להגן על נתיניהן ולהשלים את משימת התרבות האירופית. מצד אחר, המוסדות האימפריאליים ביקשו להתחמק מסיפוח של שטחי הכיבוש וממימוש ריבונות מלאה. לכן, "ריבונות" הופיעה תמיד בקולוניות כקטגוריה אלסטית ופתוחה שמייצרת "חללים" (שנהב 2006). "חללי הריבונות" שיקפו מופעים ריבוניים מגוונים יותר ממאבק על טריטוריה. "חללי הריבונות" בקולוניות, וכמוהם המאבקים המתמשכים בין דרישותיהם של הגופים השונים – משרד המושבות, משרד המשפטים, משרד החוץ והנציב העליון במקום – ייצרו הכרעות "ריבונות" של אנומליות חוקיות ו"חריגים".⁷ הביורוקרטים הקולוניאליים ייצרו מודלים אנומליים של חריגים, שבהם הריבונות לא נקבעה על ידי שלטון החוק אלא על ידי הכלה של מה שהוא מחוץ לתחומי שלטון החוק בתוך החוק. מערכת של טלאים משפטיים והסדרי אד-הוק – תחומי שיפוט אקסטרטוריאליים, צווים אדמיניסטרטיביים, סיפוחים חלקיים, הפעלה של "מצב לחימה", או שימוש בתקנות לשעת חירום – כולם הוגדרו מצבים יוצאים מן הכלל, שרשרת של חריגים היוצרים כיסים של היעדר חוק בחסות החוק. פערי הריבונות הללו הם שמאפשרים את האלימות הריבונית לגווניה. פרספקטיבה זו של מרחב "חללי הריבונות", גם אם היא מתארת את הצד האלים של הריבונות המחוררת, מאפשרת לנו לחרוג מן הפרדיגמה הסטרוקטורליסטית והנוקשה של הריבונות. עמדה זו מסייעת לחלץ את הפוליטי ממעמדו הבינרי (ללא ויתור על הבנת המלחמה) – וגם מתפיסת זמן ליניארית שמושבתת על הנס והגאולה.

המונח "חללים" מכוון אל ההגדרה היורידית של הריבונות וחושף את היותה מכילה מרחבים של עמימות ואי־ודאות המאפשרים הפעלה של פרקטיקות ממשלתיות מגוונות. הוא נשאר בתחומי השפה הלגלית משום שמעשה ההטלאה השלטוני בקולוניות היה מורכב מחלקי חוק אירופי, מחוקים מקומיים מסורתיים שהשלטון האירופי הבנה אגב שימוש בכלים אדמיניסטרטיביים, ומצווים קולוניאליים. אולם הריבון תעתע בכינריות והופיע כ"רוח רפאים" שהגיונו השלטוני מוגזע לגמרי (שנהב ואחרים 2009). זוהי תמונת מראה של מעמדה המחורר של הריבונות בנומוס האירופי עצמו, במיוחד לאחר ההגירה הפוסטקולוניאלית הגדולה – ומכאן גם השימוש במצב החירום.

7 רוס ג'ונסטון כינה את ההכרעות הריבוניות האלה "אימפריאליזם שיפוטי" (Johnston 1973).

תופעה זו מאפשרת לעגן את מושג הריבונות ביחסי הכוח שיוצרים אותה. יחסי כוח אלו אינם מאפיינים רק את ההבדל התרבותי הגיאופוליטי בין אירופה לבין הקולוניות שלה, אלא גם את יחסי הכוחות בתוך ערי המטרופולין באירופה עצמה. האויב החיצוני הפך לאויב פנימי חדש (למשל "יוצאי ההגירה" בצרפת), ואירופה חזרה אל הדילמה ההובסיאנית, שלאמתו של דבר היא מעולם לא נפטרה ממנה. זו הסיבה שבעטייה נאלץ הריבון לנרמל את החריגים של החוק ולפעול במצב חירום תמידי. כאמור, בשל תנועת האוכלוסייה מן הקולוניות אל אירופה, המאבק "החיצוני" הועתק "פנימה". ההבחנה בין "ידיד" ל"אויב" אינה חלה אפוא כעת על היחסים הבינלאומיים אלא על היחסים החברתיים בתוך החברה עצמה. זו אחת הסיבות לרשישה שנשמעת באירופה בעשור האחרון להעביר תקציבים מנאט"ו אל האינטרפול. המלחמה "הפנימית" הפכה דחופה יותר מן "החיצונית". מסיבה זו פוקו אינו מקבל את האפיסטמולוגיה של "חירות אזרחית", "חברה אזרחית", "דמוקרטיה", "שלטון החוק", "רפובליקניזם", "קדמה" ו"עזרה הומניטרית" כתכלית של המחשבה הביקורתית. הפסיפיקציה של המלחמה – באמצעות חוזה, הסכם, או המתנה – מסתירה את האלימות שבניהול החיים: ניהול האוכלוסייה, הגירוש או הבריחה. התובנות הללו מרכזיות לניסוחה של תיאוריה ביקורתית של ריבונות בישראל.

תיאוריה ביקורתית בישראל: פרויקט לא שלם

אני מבקש לסכם את שני המהלכים שהצגתי עד עתה. האחד מציע לחשוף את האלימות האצורה בפסיפיקציה של המלחמה, והאחר מבקש לחשוף את ניהול הריבונות כריבונות מוגזעת באמצעות הכלכלה הפוליטית וניהול האוכלוסייה. ברצוני להראות, בעזרת שתי דוגמאות, את הרלוונטיות של מהלכים אלו למחשבה הביקורתית בישראל.

הפסיפיקציה של המלחמה

עיקר המאמצים של המחשבה הפוליטית הביקורתית בישראל מעוגנים בהנחות היסוד של הריבונות היהודית המוכלת בפרדיגמת 1967, כעמדה אפיסטמולוגית ואידיאולוגית של סיום הסכסוך. הסיבות לכך מורכבות ולא ארון בהן כאן. אומר בקצרה שפרדיגמת 1967 היא לגלית וטריטוריאלית. היא

רואה בריבונות היהודית של 1948 עניין מוגמר; בכיבושים בגדה המערבית ובעזה במלחמת 67 היא רואה את תמציתו של הסכסוך, ובחזרה לגבולות 67 (או לגרסה שלהם במתכונת של "תיקוני גבול" או "הפרדה") את הנקודה הארכימדית לסיומו.⁸

"הקו הירוק", שכונן כקו שהגדיר את הריבונות היהודית והוכר על ידי המשפט הבינלאומי, מסתיר את שיח המלחמה שהביא לכינונו. הוא מבוסס על קו גבול שרירותי ואלים שהותווה על פי המודל הווסטפלי, הרואה בקרקע terra nullius והופך אותה לטריטוריה. הקו הירוק התעלם מקיומה של חברה פלסטינית ומן התשתית הפוליטית, העירונית והחברתית שלה; הוא ביתר כפרים ויישובים ביד גסה, הפריד בין משפחות וגזר שִכחה על ההיסטוריה של המלחמה בין היהודים לפלסטינים לפני 1948. "קרה מה שקרה, ואין להחזיר את העבר", הסביר מושל ירושלים דב יוסף לחברי ועדת הפיוס של האו"ם (שגב 2005, 44) – וקביעה זו הפכה לנקודת האפס של התרבות והפוליטיקה של המשטר, המבוסס על ריבונות טריטוריאלית הומוגנית לכאורה.⁹

איפוס זה מעכל אל תוך "השלום" את המנגנונים שבאמצעותם הושג: את מגש הכסף של האימפריה הבריטית, שלא ראתה בערבים הפלסטינים קהילה שמשוגלת לממש ריבונות טריטוריאלית; את האלימות של הטיהור האתני; ואת הכלכלה הפוליטית הבאה לידי ביטוי בקנייה ובהפקעה של אדמות, בגירוש, ובמחיקת כפרים וערים מעל פני האדמה ומן ההיסטוריוגרפיה.

לימים כונה הקו הירוק – אף שנקבע בשנת 1949 – "גבולות 1967", ונהפך למסמן של ישראל "התקנית". יתרה מזו: ברבות השנים הוא הפך ממסמן טריטוריאל־חומרי לפרדיגמה תרבותית וכלכלית־פוליטית עתירת משמעות הטומנת בחובה פרקטיקות של מלחמות גזעיות, דתיות ולאומיות. פרדיגמה זו מטשטשת את העובדה שמלחמת 1948 טרם הסתיימה בעבור חלקים רבים מן הקהילה הפוליטית הפלסטינית. תוצאות המלחמה, בעיקר הטיהור האתני של הפלסטינים ומניעת חזרתם (על ידי המדינה הריבונית) לאחר המלחמה, עדיין ממתינות לפתרון המוסתר בתוך השיח החוקי של הריבונות. משום כך אי־אפשר להתבונן בתוצאות המלחמה (למשל בשאלת הפליטים) דרך פרדיגמת 1967.

פרדיגמת 1967 נשענת על מושג הריבונות של המאה השבע־עשרה ומקבלת את השיח היורדי שלו כשיח המתחם את גבולות הסכסוך. היא אינה מאפשרת

8 לדיון נרחב יותר ראו שנהב 2010.

9 לבחינת המקורות המשפטיים של הריבונות בהקשר של היחסים הקולוניאליים, ללחלקו של חבר הלאומים בהכנסת הטריטוריות הקולוניאליות בסד המודל הווס־טפלי במסגרת תהליך הדה־קולוניזציה, ראו Anghie 2004.

קיום הדדי על הטריטוריה ואינה מאפשרת ישויות ריבוניות משלימות או דרגות שונות של ריבונות בספרות שונות. כך, בעוד שהיהודים היו סובייקטים של הריבונות, הפלסטינים נשארו רק אובייקטים שלה. תפיסה זו מכשילה את המחשבה הביקורתית ומצמצמת את אופקיה.

טרם נעשה מחקר מקיף בדבר האפיסטמולוגיה שהנחתה את המחשבה הביקורתית בשנות התשעים בישראל, בתקופת הסכמי אוסלו. עם זאת ברור כי האפיסטמולוגיה השמרנית של הריבונות, כמו השכחה שגזרו הסכמי אוסלו על מקורות הסכסוך, שכנו גם בתוכה כסוס טרויאני. זוהי למשל האפיסטמולוגיה של הדיון, החשוב כשלעצמו, שהתקיים מעל דפי תיאוריה וביקורת על חוקיותם (או אי-חוקיותם) של הכיבוש וההתנחלויות. אמנם זה דיון חשוב במסגרת השיח על זכויות, אולם מבחינת המחשבה הביקורתית מדובר בדיון מוגבל ומצומצם.¹⁰ דווקא הימין הקיצוני חושף את קיבעונה של התיאוריה הביקורתית. הנה למשל דברים שנכתבו בעיתון הימין מקור ראשון: "[הפתרון של השמאל] הוא לחזור לגבולות 67", תוך התעלמות מהעובדה שהקונפליקט הוא [...] על גבולות 48, לכן ודאי שהקונפליקט לא ייגמר בזה" (צחי 2010).

מאז אוקטובר 2000, התפיסה היורידית של הריבונות שבבסיס פרדיגמת 1967 מאותגרת ביתר שאת על ידי חזרתה של השאלה המודחקת של 1948 לסדר היום – גם בקרב היהודים.¹¹ ייצוגים של הדחקה זו באים לידי ביטוי בהיר למשל באנתולוגיה של שירת הנכבה שנכתבה בידי משוררים יהודים (אל תגידו בגת), בעריכת חנן חבר. האנתולוגיה הזאת מדגימה עד כמה החוק של 1948 ומשטר האזרחות הישראלי מבוססים על אלימות וטראומה (פלסטינית ויהודית) שמסתיר המשטר הריבוני.¹² החזרה לשאלת 1948 מציבה לפתחנו את העובדה הכואבת שמלחמת 1948 טרם הסתיימה,¹³ ושמיליוני פליטים עדיין ממתנים לדיון בגורלם ובגורל האדמות והרכוש של הוריהם

10 ראו בן-נפתלי ואחרים 2007. כדאי לשים לב למשל כיצד מושג הריבונות הווס-טפליית משמש נקודה ארכימדית של הטיעון, ואין ערעור עליו.

11 חזרה זו מתחילה להתרחש גם בקרב קבוצות שנמנו בעבר עם השמאל הציוני. דפנה גולן עגנון, למשל, "האמינה [בעבר] כי רק אם נחזור לגבולות 67", נשתחרר מן האפליה כלפי הפלסטינים. במהלך עבודתה במשרד החינוך 'כיועצת בכירה לצמצום פערים' הבינה כי האפליה שורשית ומובנית והיא מתחילה ב-1948" (גולן-עגנון 2005).

12 לדיון היסטורי בשאלת הסתרת המלחמה על ידי החוק ראו Foucault 1997. לניתוח תזה זו של פוקו בעברית ראו ניל 2005.

13 לדיון בנושא זה ראו למשל את מאמרו המאלף של עדי אופיר "שעת האפס" (אופיר 1998).

שנגזלו בידי מדינת ישראל.¹⁴

אין אני בא לטעון שהריבונות היהודית על הטריטוריה בתחומי הקו הירוק הייתה מעשה חד-פעמי ברגע היסטורי אחד. זוהי פרקטיקה מרובה ומגוונת שהחלה לפני מלחמת 1948 ושהמשיכה להתקיים גם אחריה, פרקטיקה שבאה לידי ביטוי גם בגירוש פלסטינים מתחומי מדינת ישראל לאחר הקמת המדינה. 1948 היא נקודת אפס מתודולוגית, משום שאז הוגדרה הריבונות הטריטוריאלית היהודית בפעם הראשונה; אולם בשום אופן אין להתייחס אליה כנקודת זמן אחת.

אם נאמץ את פרדיגמת 48 כנקודת אפס מתודולוגית נוכל לטעון, כאמור, שמלחמת 1948 לא הסתיימה וכי חלק מפעולות המדינה כלפי הפלסטינים החיים בתוכה מייצגות את המשך המלחמה בדרכים אחרות. המאבק הדמוגרפי למען רוב יהודי, ייהוד הגליל והקמת המועצה הישראלית לדמוגרפיה – כל אלה הם המשך המלחמה בדרכים אחרות. כך גם הפקעת אדמות פלסטיניות רבות, המאבק של המדינה בהנהגה הפוליטית של ערביי 1948 (הפלסטינים המחזיקים באזרחות ישראלית), החוקים והתקנות המוגזעים שמחוקק הריבון (כמו התיקון לחוק האזרחות), מניעת הקמתם של יישובים ערביים בישראל, והמלחמה לביטול מעמדה של השפה הערבית כשפה רשמית.

לא מכבר הרסה מדינת ישראל, בעזרת פקחים של מינהל מקרקעי ישראל וכ-1,500 שוטרים, עשרות מבנים "בלתי חוקיים" בכפר הבדווי "הלא מוכר" עראקיב, משפנם של בני שבט אל-טורי, מצפון לבאר שבע. תושבי הכפר סיפרו כי הפקחים "חייכו וסימנו 'וי' בידם". ד"ר עוואד אבו-פריח, דובר הכפר, אמר: "היום ראינו מקרוב את הפנים האמיתיות של הממשלה ונדהמנו לגלות את הכוח האלים. היס"מניקים לבושי השחור הם הפנים האמיתיות של הדמוקרטיה של ליברמן" (יגנה וחורי 2010). ה"גרדיאן" הבריטי כינה זאת "טיהור אתני בנגב" (Guardian 2010), ויש שכינו זאת "נכבה 2010". כך או כך, פרקטיקות הלחימה הללו, הנעשות בחסות החוק, הם המשך המלחמה לשימורה של ריבונות טריטוריאלית הומוגנית – אם כי תפיסת "שלטון החוק" כנקודת המוצא מטשטשת כמובן את העובדה שמדובר במלחמה.

פרדיגמת 67 היא אלימה כלפי הפלסטינים בשל נרמול האמצעים שהביאו למימוש הריבונות היהודית. אולם פרדיגמת 67 היא פרדיגמה מוגזעת גם "פנימה"; הלובן שלה אלים לא רק כלפי פלסטינים אלא גם כלפי מזרחים ומעמדות מוחלשים נוספים. טענה זו מביאה אותי אל הדוגמה השנייה.

14 לדיון באסטרטגיות שבהן דחתה ישראל את פיצוי הפליטים ראו Shenhav 2005.

פרקטיקות ניהול אוכלוסייה

פרדיגמת 67> מסתירה את ההיבטים המוגזעים של הסכסוך גם בתוך החברה היהודית. כפי שהציע בבהירות רבה דני גוטוויין (גם אם יש לי חילוקי דעות עמוקים עמו בתפיסת החברה והסכסוך), כדאי לשים לב לעובדה שכרבע מיליון איש, כמחצית מן המתנחלים, הם בעלי צבע מעמדי וגזעי מובהק: מזרחים, רוסים עניים או חרדים עניים (גיליס 2009). מעמדות מוחלשים אלו משויכים לימין, בין השאר משום שהם מתגוררים כמה קילומטרים מזרחה לקו הירוק, ומשום שהם מתנגדים לפתרון הליברלי של שתי מדינות לשני עמים. לעומתם, האליטה התרבותית והמעמדית הלכנה מייצגת את השמאל, בין השאר משום שהיא מתגוררת כמה קילומטרים מערבה לקו הירוק. המושג "אימפריאליזם חברתי" רלוונטי להסבר האנומליה-לכאורה הזאת.

פרנץ ניומן הצביע על האימפריאליזם החברתי כניסיון של האליטות לספק בסיס המוני לאימפריאליזם על ידי שילוב המעמדות הנמוכים במפעל האימפריאלי. יוזף שומפטר (Schumpeter) הוסיף שאימפריאליזם חברתי הוא מדיניות שבה "יזמים וגורמים אחרים מפייסים או מפתים את הפועלים באמצעות פעולות של רווחה חברתית שנתפסות כתלויות בהצלחת המונופוליות על הייצוא" (Semmel 1968). השיח המדיני על הסכסוך מחמיץ את התופעה הזאת.

תהליכים אלו של אימפריאליזם חברתי מתקיימים במרחב שבין הים לירדן. כמעט מחצית מן המתנחלים מעבר לקו הירוק הם בני המעמדות המוחלשים שניצלו את ההטבות שמספקת מדינת הרווחה המפותחת, המתקיימת בגדה המערבית למען יהודים בלבד. תהליך זה של הגירה נתמך בתפיסת העולם הפוליטית של 1967 כפי שגובשה על ידי הליברלים בתוך הקו הירוק. מחיקתו ההדרגתית של הקו הירוק מאז 1967 בפרקטיקה הפוליטית והכלכלית הציגה את פרדיגמת 67> במלוא חולשתה. צריך לשים לב לעובדה שהקו הירוק נמחק רק בעבור היהודים, ומי ששמר אותו בדמיון הפוליטי הם ערביי 48>. רבים מן היהודים שהשתתפו במחיקת הקו הירוק הם בני המעמדות המוחלשים ואינם שייכים לחברה הליברלית. המעמדות המוחלשים, והם בלבד, מתבקשים לשלם את מחיר קץ הסכסוך, מבלי שהאליטות הליברליות יוותרו על פריבילגיה כלשהי שהושגה עקב עוולות 1948. לפיכך, הריבונות הטריטוריאלית של ישראל בגבולות הקו הירוק נחשפת כמוגזעת וכמסתירה שיח מלחמה לא רק בין יהודים לפלסטינים, אלא גם בין יהודים ליהודים. התיאוריה הביקורתית נדרשת אפוא להצביע על הקו הירוק כמי שמסמן את

גבולות הלובן הישראלי.

את הטענות הללו ניסחתי בהרחבה במסה פוליטית שכותרתה **במלכודת הקו הירוק** (שנהב 2010). מסה זו התפתחה מתוך **תיאוריה וביקורת**, והיא מסמנת את התנועה התיאורטית שהחלה במרחב, אדמה, בית. היא מבוססת על התובנות הללו על הריבונות, וכאמור גם על לקחי הפרקטיקה הפוליטית. למשל, תביעתה של הקשת הדמוקרטית המזרחית לחלוקה צודקת של קרקעות ודיוור נבלעה אל תוך שיח טריטוריאלי ולגלי. נטען בין השאר שדיירי הדיוור הציבורי חיו בספר, על קו הגבול הטריטוריאלי, ולכן מעמדם הרפובליקני – כלומר מיקומם במערכת ההון הסימבולי של הציונות – דומה למעמדם של בני הקיבוצים או המושבים. יתר על כן, תביעת הקשת הדמוקרטית המזרחית נזקקה לחוק הריבוני כמקור של לגיטימציה: העתירה לבית הדין הגבוה לצדק בעניין הפשרת "קרקעות המדינה" לא רק שנעשתה במסגרת שיח לגלי (והייתה מחלוקת חריפה בשאלה אם זו אסטרטגיה נבונה), אלא גם חיזקה את הפיצול בין הסכסוך האתני ובין הסכסוך הלאומי.

הייתה לי ההזדמנות להיות מעורב בתהליך. לפני הגשת העתירה לבג"ץ פנית לעו"ד חסן ג'ברין, שעמד בראש ארגון עדאלה, בהצעה להגיש עתירה משותפת של מזרחים וערבים. חשבתי שמהלך משותף יהיה בעל השלכות מרחיקות לכת בפרקטיקה הפוליטית, לפחות ברמה הפרפורמטיבית. הביקורת על המהלך הזה בתוך הקשת הדמוקרטית המזרחית הייתה חריפה, אבל לא פחות נחרצת הייתה תגובתו של ארגון עדאלה. עו"ד חסן ג'ברין אמר לי בלשון עדינה: "תצליחו אתם בבג"ץ ואנחנו נשתמש בתקדים הזה".

אם כן, אפיסטמולוגיה פוסט־וסטפליית נחוצה על מנת לחשוף את האסטרטגיות הממשליות שמעצבות את ריבונות המדינה, ושאינן מעוגנות רק בחוק, הבינלאומי או המדינתי. אפיסטמולוגיה כזאת מאפשרת לחשוף את העובדה שפערי הזהות בתוך מדינת הלאום, והחומות שבתוכה, עשויים להיות גבוהים יותר מגדר ההפרדה.

ריבונות פוסט־וסטפליית

מה טבעה של ריבונות פוסט־וסטפליית? מדובר בריבונות שהיא במידה מסוימת הטרוטופית, כלומר מבוססת על תפיסת מרחב שאינה אוטופית. אפשר למצוא בספרות הביקורתית היום כמה המשגות חלופיות, מוצלחות יותר או פחות, לריבונות כזאת. הן נושאות כותרות שונות: ריבונות נוזלית (liquid

(sovereignty), חללי ריבונות (sovereignty gaps), ריבונות מחוררת (porous sovereignty), ריבונות מרובה (multiple sovereignty), ריבונות צולבת (crossed sovereignty), או ריבונות משותפת (shared sovereignty). משותפת לכולן העמדה שהריבונות אינן חייבת להיות רק טריטוריאלית כפי שמציע ההיגיון של וסטפליה. זרימה חזקה של מהגרים משנה קווי מתאר גזעיים באופן שמקשה את חלוקתם לטריטוריות הומוגניות ולגבולות קשיחים. כמו כן, ספרות שונות של ריבונות מותוות על ידי תאגידים, גופים פיננסיים בינלאומיים, טכנולוגיות תקשורת, תיאולוגיות דתיות, ורשתות אקולוגיות ודתיות. ספרות אלו חוצות טריטוריות והגיונות לאומיים קשיחים. רעיון הריבונות המשותפת הוצע לא פעם בהקשר של הסכסוך המקומי, אולם הוא מעולם לא זכה להתייחסות רצינית, עקב עיוורון פרדיגמטי.¹⁵

התפנית האפיסטמולוגית הזאת, כפי שהיא עשויה להתארגן במחשבה הפוליטית המקומית, מחצינה את האלימות שמוסתרת בתוך החוק, את האלימות שעליו מושתת הקו הירוק, ואת האלימות שכרוכה בהקמת קו וסטפלי - עיוור צבעים - חדש. היא חושפת את העובדה שריבונות טריטוריאלית מן הסוג המוצע על ידי רוב תומכי "תהליך השלום" - על פי המתכון של "שתי מדינות לשני עמים" - תחייב את השלטון להסתמך דרך קבע על חקיקת חירום ועל שלטון צבאי על הפלסטינים ("בפנים" או "בחוץ"), כפי שהיה בעשרות השנים שחלפו מאז מלחמת 1948. היא גם עלולה להביא לטרנספר של פלסטינים ולהמשך פעילותה של המדינה כמכונת מלחמה אלימה. כפי שטען פוקו, אנו כותבים את ההיסטוריה (הוויגית) של המלחמה גם כאשר אנו כותבים את ההיסטוריה של השלום ומוסדותיו.

לכן, ריבונות היא אולי צורת משטר הכרחית, אבל במחשבה הפוליטית עלינו להכיר בה כפרקטיקה מרובה ומשותפת של סמכויות פוליטיות. היא אינה, ואינה יכולה להיות, תוצר של רגע אלים אחד בהיסטוריה של הסכסוך. צודקת צביה גרוס, בעבר יועצת משפטית במשרד הביטחון, בטענתה כי מושג הריבונות של היום שונה מן ההגדרה הקלאסית של הריבונות, שקבעה מקור סמכות יחיד בעל שליטה אבסולוטית על הטריטוריה. כיום המדינה - גם מדינת ישראל - מפצלת ריבונות: היא מפריטה מוסדות מדינתיים, למשל, ומוסרת נאמנויות לצד שלישי.¹⁶ גם מדינות האיחוד האירופי החליטו על

15 ראו למשל Mossberg 2010 Greenberg; כמו כן ראו יפתחאל 2010; Yiftachel 2006.

16 ראו גרוס 2009. טענה זו נטענה ביחס לירושלים, אולם היא תקפה גם למקומות אחרים במרחב.

ריבונויות משותפות בתחומים מסוימים.

באשר לריבונויות המשותפות של יהודים ופלסטינים, צריך להכיר בכך שהן לא תתבססנה על רצף טריטוריאלי ליניארי, אלא על ספרות של ריבונות שיוכלו לספק את המאויים הלאומיים, התרבותיים, הדתיים, הכלכליים והפוליטיים של קהילות מגוונות. מתאם מוסברג, דיפלומט שוודי, הציע לחשוב על ריבונות כסמכות פוליטית המואצלת לסדרה של גופים, כמו פרלמנטים או מועצות, בסדרי משטר שונים. מוסברג מזכיר למשל את הקונדומיניום ואת הפרדציה: הקונדומיניום מאפשר ריבונות משותפת על טריטוריה אחת עם סמכויות פוליטיות אופקיות, ואילו הפרדציה מאפשרת ריבונות משותפת על טריטוריה אחת עם סמכויות פוליטיות היררכיות. שילוב ביניהם לאור הספרות השונות של הריבונות מאפשר גמישות פוליטית רבה. במקומות מסוימים, למשל בירושלים, אפשר לקבל סמכות של מוסדות בינלאומיים. לב גרינברג מציעה הכלאה מרתקת בין שתי מדינות לאום דמוקרטיות ושבע פרובינציות (או פרדציות) השייכות בצורה חלקית למדינות הלאום.¹⁷ חלוקה זו תהיה מבוססת על הבחנה בין סמכויות ריבוניות שניתנות לחלוקה ובין סמכויות ריבוניות שאינן ניתנות לחלוקה.

מודל הריבונות הווסטפולית הנוקשה, המקובל במחשבה הפוליטית של השמאל הציוני, מאותגר כיום במחשבה הפוליטית של הימין היהודי. בעיתון מקור ראשון התקיים לאחרונה דיון מרתק על האפשרות להשאיר על כנו התנחלויות בגדה המערבית אם יושג הסדר של שתי מדינות (העצני 2010). הנה מעט מן העמדות שהושמעו שם:

[יש] להעדיף את הארץ על פני המדינה [...] (יהודה עציון).

מבחינה הלכתית יש האומרים שללא ריבונות יהודית בארץ אין מצוות יישוב הארץ תקפה. אינני מסכים לכך כלל ועיקר. מצוות יישוב הארץ מורכבת מארבעה רבדים: עלייה לארץ, רכישת קרקעותיה, התישבות בכל מרחביה, ונדבך העל - החלת הריבונות היהודית עליה. גם בהיעדר הרובד האחרון, הרבדים האחרים עדיין עומדים בתוקפם. וכי העולים בתקופתנו, שהתיישבו בארץ בימי השלטון התורכי והבריטי, או אפילו העולים בימי השלטון הפרסי בתחילת הבית השני, לא קיימו את מצוות יישוב הארץ? המחשבה כאילו הריבונות היא תנאי להתיישבות היא מחשבה שגויה (חנן פורת).

בסקר ישראל היום מאפריל 2009 השיבו 62% [שהם רואים את עצמם] יהודי, ו-26%

17 ראו למשל Greenberg 2010; Mossberg 2010.

ישראלי. ניתן לשער שה"יהודי" ירגיש זיקה חזקה יותר לארץ ישראל, וה"ישראלי" למדינת ישראל. המספרים מרשימים (אליקים העצני).

כפי שהציטוטים הללו מלמדים, ריבונות טריטוריאלית וממשליות הם שתי צורות כוח מקבילות שמרחיבות את גבולות הריבונות של המדינה, ולא מצמצמים אותם. המאבק על זכויות ועל שלטון החוק, חשוב ככל שיהיה להגנה על המיעוטים, מטפל בנושאים אלו בדרך כלל באופן אינדיבידואלי או "עיוור צבעים". משום כך הוא מחמיץ את המבט המוגזע ואת הכלכלה הפוליטית בהיגיון של המדינה (*raison d'état*). הוא מחמיץ את האסטרטגיות המוגזעות של הממשליות כפי שהן מופעלות על ידי המדינה ועל ידי רשתות כלכליות-פוליטיות. אחת התוצאות המכאיבות של המחשבה והפרקטיקה הפוליטיות בישראל היא שהמאבק נגד ההתנחלויות הכפיף את המחשבה הביקורתית לקטגוריות הלגליות, ובכך סוכלה האפשרות לחשוב מעבר לכוחו של הלווייתן. החוק, הישראלי והבינלאומי כאחד, סתם את הגולל על שאלת 1948. אולם כפי שהציטוטים שלעיל מראים, להיגיון הזה היו תוצאות בלתי צפויות. הימין הישראלי מסביר שבעבורו "הארץ" חשובה יותר מן המוטציה המאוחרת שהפכה אותה ל"טריטוריה". הפליטים הפלסטינים טוענים טענה דומה.

פרדיגמת 1948 מאפשרת לחשוב מחדש על האפיסטמולוגיה של הסכסוך ועל אופני חלוקת המרחב, ואפשר שיש בכוחה להתמודד עם כמה מן האנומליות שיוצר המצב הנוכחי. היא מצריכה מחשבה מורכבת ביחס לעתיד, ובכלל זה ניסוח מודלים יצירתיים יותר שיאפשרו ריבונות יהודית וריבונות פלסטינית במרחב בספרות שונות של הקיום. אחד הכלים החשובים לניסוח ריבונות שאינה נגזרת רק מן המחשבה הלגלית הוא הזיכרון הקולקטיבי; תפיסת הריבונות צריכה להתברר גם כנגזרת של זיכרונות קולקטיביים ושל נרטיבים שונים זה מזה, המכילים את קווי המתאר של שיח המלחמה. פרדיגמת 48 תפתח מחדש לא רק את המלחמה "החיצונית" אלא גם - ובעיקר - את המלחמה "הפנימית", שמגדירה בעצם מהו פנים ומהו חוץ. הניסוחים הללו יחזירו לתיאוריה הביקורתית את העיסוק בצבע, שלעיתים הוא נדמה שקוף. אם ניעזר במעט חוש היסטורי נוכל לומר שאנו נמצאים בעיצומה של התנועה הטקטונית הזאת. זוהי תנועה שטרם הושלמה, ומשום כך גם מסה זו אינה שלמה.

רשימת מקורות

- אופיר, עדי, 1998. "שעת האפס", **תיאוריה וביקורת** 13-12 (גיליון מיוחד: 48750: מומנטים ביקורתיים בתולדות מדינת ישראל), עמ' 31-15.
- ארנט, חנה, 2010. "שקיעתה של מדינת האומה וקץ זכויות האדם", **יסודות הטוטליטריות**, בתרגום עדית זרטל, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- באומן, זיגמונט, 2007. **מודרניות נזילה**, בתרגום בן-ציון הרמן, ירושלים: מאגנס.
- בן-נפתלי, ארנה, אייל גרוס וקרן מיכאלי, 2007. "כיפוח: כיבוש, סיפוח, קיפוח: על המבנה המשפטי של משטר הכיבוש", **תיאוריה וביקורת** 31 (חורף), עמ' 44-25.
- גולן-עגנון, דפנה, 2005. "כמה מאוסים אנחנו", **ארץ אחרת** 27, עמ' 59-56.
- גיליס, ריבי, 2009. "עכשיו גם הם מתנחלים": המורפולוגיה האתנית של ההתנחלויות, עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב.
- גרוס, צביה, 2009. "ריבונות לייט בירושלים", **הארץ**, 6.7.2009, עמ' 22.
- העצני, אליקים, 2010. "כשהמדינה יורדת מהארץ", **מקור ראשון** (גיליון 670), מוסף עמדה, 11.6.2010, עמ' 38-37.
- יגנה, נייר, **ג'קי חורי**, 2010. "1,500 שוטרים אבטחו הרס עשרות מבנים של ברויים בנגב", **הארץ** <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1181885.html> (אוחזר ב-23.5.11).
- יפתחאל, אורן, 2010. "הפלסטינים בישראל, יחסי רוב מיעוט והמצב הקולוניאלי", **מדינה וחברה** 7, 1 (גיליון מיוחד: מסמכי החזון העתידי: קריאה לסדר חדש), עמ' 885-1000.
- לב, טלי, ויהודה שנהב, 2009. "אל תקרי לי פועל - אלא פנתר: הפנתרים השחורים ופוליטיקת הזהויות בראשית שנות השבעים", **תיאוריה וביקורת** 35 (סתיו), עמ' 164-141.
- , 2010. "כינונו של האויב מבפנים: הפנתרים השחורים כמושא של פאניקה מוסרית", **סוציולוגיה ישראלית** יב(1), עמ' 158-135.
- ליבוכין, ניצן, 2010. "חזרת הפילוסופיה הגרמנית: הקולנוע הביו-פוליטי והדמוקרטיה המתגוננת", **תיאוריה וביקורת** 36 (אביב), עמ' 34-11.
- מלמד, שהם, 2004. "לעבור עשרות שנים מועטות נהיה כולנו בני עדות המזרח... אמהות, פריון והבנייתו של 'האיום הדמוגרפי' בחוק גיל הנישואין", **תיאוריה וביקורת** 25 (סתיו), עמ' 96-69.
- מלמד, שהם, ויהודה שנהב, 2008. "מעבר ללאומיות: על משטר ההצדקה הניאומלטיאני ועל גיבושה של מדיניות הפריון בישראל 1950-1966", יוסי יונה ואדריאנה קמפ (עורכים), **פערי אזרחות: הגירה, פריון וזהות בישראל, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד**, עמ' 165-125.
- ניל, אנדרו ו, 2005. "להתיז את ראשו של המלך: ספרו של פוקו 'חייבים להגן על החברה' ובעיית הריבונות", **תיאוריה וביקורת** 27 (סתיו), עמ' 125-103.
- סבאע-ח'ורי, אריג, 2006. "בין שבות לשיבה: עיונים בשיח הפלסטיני בישראל", **עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב**.
- פלדמן, יותם, 2010. "צה"ל יחד עם ארגונים הומניטריים: קיצוץ מזון לעזתים", **מטעם** 22, צחי, אדם, 2010. "מתנחלים בפלשתיין?", **מקור ראשון** (גיליון 670), מוסף עמדה, 11.6.2010, עמ' 27-26.
- שגב, תום, 2005. 1967: **והארץ שינתה את פניה**, ירושלים: כתר.
- שנהב, יהודה, 2006. "חללי ריבונות, החריג ומצב החירום: לאן נעלמה ההיסטוריה האמפריאלית", **תיאוריה וביקורת** 29 (סתיו), עמ' 218-205.
- , 2010. **במלכות הקו הידוק: מסה פוליטית יהודית**, תל אביב: עם עובד.
- שנהב, יהודה, כריסטוף שמידט ושמרון צלניקר (עורכים), 2009. **לפנים משורת הדין:**

- החריג ומצב החידום, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד.
- Ahmad, Aijaz, 1992. *In Theory*, London: Verso.
- Anghie, Antony, 2004. *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Butler, Judith, 2004. *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*, New York: Verso.
- Foucault, Michel, 1997. *Society Must Be Defended: Lectures at the College De France 1975-1976*, trans. from the French David Macey, New York: Picador.
- , 2007. *Security, Territory, Population: Lectures at the College De France 1977-1978*, New York: Palgrave.
- Greenberg, Lev, 2010. "The Israeli-Palestine Union: The 1-27 States Vision of the Future," *Journal of Palestine Studies* 39(2), pp. 8-15.
- Guardian, 2010. "Ethnic Cleansing in the Israeli Negev," July 28, <http://www.guardian.co.uk/world/video/2010/jul/28/palestinian-territories-israel> (accessed May 23, 2011).
- Hobsbaum, Eric, 2010. "World Distempers," *New Left Review* 61 (January-February), pp. 133-150.
- Johnston, Ross, 1973. *Sovereignty and Protection: A Study of British Jurisdictional Imperialism in Late Nineteen Century*, Durham, N.C.: Duke University Press.
- Lawrence, Thomas, 1895. *The Principles of International Law*, Boston: Heath.
- Mossberg, Mathias, 2010. "One land, Two States? Parallel States as an Example of 'Out of the Box' Thinking on Israel/Palestine," *Journal of Palestine Studies* 39(2), pp. 1-7.
- Polanyi, Karl, 1944. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston: Beacon Press.
- Sabbagh-Khoury, Areej, 2010. "Palestinian Predicaments: Jewish Immigration and Palestinian Repatriation," In Rhoda Ann Kanaaneh and Isis Nusair (eds.), *Displaced at Home: Ethnicity and Gender among Palestinians in Israel*, New York: SUNY Press, pp. 171-188.
- Schmitt, Carl, 2003 [1950]. *The Nomos of the Earth*, New York: Telos Press.
- Scott, James Brown (ed.), 1918. *President Wilson's Foreign Policy: Messages, Addresses, Papers*, New York: Oxford University Press.
- Simmel, Bernard, 1968. *Imperialism and Social Reform: English Social-Imperial Thought 1895-1914*, New York: Anchor Books.
- Shenhav, Yehouda, 2005. "Arab-Jews, 'Population Exchange' and the Palestinian Right-of-Return," In Ann Lesch and Ian Lustick (eds.), *Exile and Return: Predicaments of Palestinians and Jews*, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, pp. 225-245.
- Spektorowski, Alberto, 2000. "The French New Right: Differentials and the Idea of Ethnofilian Exclusionism," *Polity* 33, 2 (winter), pp. 283-303.
- Yiftachel, Oren, 2006. *Ethnocracy: Land and Identity Politics in Israel/Palestine*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.